

BUCHER ESZTER

Változó civil társadalom

Nonprofit szervezetek az ezredforduló után

Napjainkban a kommunikáció, a gazdaság, a technika, a technológia fejlődésének köszönhetően felgyorsult, globalizálódott világban élünk, ahol az egyén és egyéni érdekek túlzott szerephez jutnak, ezzel szemben egészen más értékrendet képviselnek az alulról szerveződő társadalmi képződmények és a nonprofit szervezetek. Hangsúlyozni kell a helyi, lokális közösségek jelentőségét, hiszen a civil társadalom „építőkövei”, hozzájárulnak az alapvető értékek átadásához, egy jól működő helyi társadalom létrejöttéhez, a társadalmi, a gazdasági élet formálásához.

Hazánkban a rendszerváltozás óta eltelt két évtized alatt a nonprofit szektor jelentős számbeli gyarapodáson és minőségi fejlődésen ment és megy keresztül, a helyét a magyar társadalomban még ma is keresi. Napjainkban a gazdasági válság és annak elhúzódása óriási terhet ró a társadalomra, a piaci és az állami szektor szereplőire. A nonprofit szféra talán még ennél is érzékenyebben reagál a megváltozott gazdasági helyzetre, ami forrásmegvonással és a működési feltételek változásával jár, s ez nagyfokú rugalmasságot és innovációs képességet követel meg. A civil társadalom megerősödését emellett a gyorsan változó jogi környezet is nehezíti, mely sok bizonytalanságot és bizalmatlanságot szül az állami és a civil szektor szereplői között. A publikáció ezt a változó és alakulóban lévő nonprofit szektort mutatja be az elmúlt tíz évre fókuszálva.

Az országban az 1980-as és 1990-es évek fordulóján végbement politikai, gazdasági és társadalmi átalakulás megnyitotta az utat a civil szféra kibontakozása előtt, a korábbi gátak megszűnésével a fejlődés robbanásszerű volt. Egyre erősebben nyilvánultak meg azok a jelenségek, amelyek közösségi választ adtak a problémákra, szükségletekre. A nonprofit szektor létrejöttének egyik legfontosabb oka, hogy olyan új társadalmi igények jelentek meg, amelyeket sem az állami, sem a piaci szektor nem tudott biztosítani. A korábbi mindenható és gondoskodó állam visszaszorulásával nemcsak igény, hanem szükség is volt a társadalom önszerveződéseinek egyre szélesebb tevékenységi kört felölelő feladatvállalására. Hazánkban a rendszerváltozást követően az állampolgároknak jóval nagyobb lehetőségük van arra, hogy közösségek formájában meghatározó szereplőivé váljanak a településeiket és térségeiket érintő feladatok alakításában (Kuti 1991, 1998).

A társadalmi szerveződések számos olyan pozitív tulajdonsággal rendelkeznek, melyek indokolttá teszik szerepüket a társadalmi, a gazdasági szerepvállalás terén:

- összekötő szerepet töltenek be, és információt képesek átadni a lakosság, az állami és a piaci szereplők között;
- alkalmasak arra, hogy a különböző társadalmi szereplők között a társadalmi tőkét és a bizalmat erősítsék;

- tevékenységük fontos része az állami és piaci szektor kontrollálása, a társadalmi csoportok érdekeinek a védelme, képviselése;
- működésükkel, figyelemfelhívással és nonprofit jellegükkel hozzájárulhatnak a közszolgáltatások minél magasabb színvonalú és szélesebb körben való elterjedéséhez;
- egyéni esetkezelésüknek köszönhetően elérnek olyan társadalmi csoportokat, amelyeket az állam és a piaci szereplők nem képesek;
- az alulról szerveződő civilek szerepvállalása révén a fejlesztések közelebb kerülnek az emberekhez, elfogadottá válnak;
- innovatív és multiplikáló funkcióval bírnak, tevékenységük rugalmas és költségkímélő
- könnyebben próbálnak ki új módszereket;
- jelentős szellemi tőkét tudnak mozgósítani, szabad kapacitással bírnak, emellett olyan helyismereti és kapcsolati tőkével rendelkeznek, melyek pótolhatatlanná teszik őket a helyi ügyek szervezésében, a térségeiket érintő fejlesztésekben, pályázatírásban és kapcsolatépítésben;
- problémaérzékenység és rendszerszemléletű gondolkodás jellemzi tevékenységüket, és hosszú távú jövőképpel rendelkeznek;
- a decentralizáció, a nyilvánosság, a részvétel, a partnerség és a szubszidiaritás elvei a civil szervezetek bevonását igénylik a területi, települési problémák megoldásába. Az EU fejlesztésekre szánt támogatásai nem szerezhetők meg a civil szervezetekkel való együttműködés hiányában.

A nonprofit szektor a statisztikák tükrében

A magyar harmadik szektor történetének leglátványosabb fejlődését a szervezet-szám alakulása esetében mutatta, hiszen fejlődése a rendszerváltás utáni években egész 1997-ig töretlen volt¹, ami leginkább az alapítványok esetében volt robbanásszerű, a kedvező adózási szabályoknak köszönhetően. Ebben az időszakban a szervezetszám-gyarapodást segítette az 1994-ben bevezetett három új szervezeti forma: a közalapítvány, a köztestület és a közhasznú társaság.

¹ A rendszerváltás éveiben bekövetkező jogi változások adták az alapját a szektor fejlődésének: az alapítvány jogintézményének megjelenése, Polgári Törvénykönyv módosítása, egyesülési törvény.

1. táblázat: A nonprofit szervezetek száma Magyarországon 1989 és 2010 között

Év	Alapítvány (db)	Társas nonprofit szervezet (db)	Összesen (db)
1989	400	8 396	8 796
1990	1 865	14 080	15 945
1991	6 182	17 869	24 051
1992	9 703	20 660	30 363
1993	11 884	22 778	34 662
1994	14 216	25 943	40 159
1995	15 650	27 133	42 783
1996	17 109	28 207	45 316
1997	18 603	28 762	47 365
1998	19 225	28 159	47 384
1999	19 754	28 417	48 171
2000	19 700	27 444	47 144
2001	16 515	29 748	46 263
2002	20 295	28 526	48 821
2003	21 216	31 806	53 022
2004	21 817	33 380	55 197
2005	22 255	34 439	56 694
2006	22 464	35 778	58 242
2007	23732	38675	62407
2008	24096	40829	64925
2009	23667	42478	66145
2010	23456	41531	64987

Forrás: Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2009: 28., Statisztikai tükrök, Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2010-es gyorsjelentés

1997-et követően stagnálásra, majd azt követően újabb növekedésre váltott. A civil szektor mindig is nagyon érzékenyen reagált a társadalmi, gazdasági környezetre és azok változásaira. 2003-ban megfordult az addig tapasztalható trend, a növekedési ráta megint emelkedésnek indult, a gyarapodás évente elérte a 3%-ot. 2003 még egy szempontból kiemelendő dátum, hiszen ettől kezdve az egyesületek éves növekedési üteme meghaladta az alapítványokét. Az ezredfordulón bekövetkezett számbeli gyarapodás a világ gazdasági helyzet javulásának is köszönhető, egy viszonylag nyugodt növekedési időszak indult el, melynek pozitív hatása hazánkban is érezhetővé vált a szervezeti bevételeinek növekedésében, valamint jelentősen kibővültek a pályázati források az Európai Unióba történő belépésünknek köszönhetően. Intenzív fejlődés, reményteljes időszak indult el, melyet a 2008-ban bekövetkezett gazdasági világválság és annak hatásai szüntettek meg. A szervezetek számában és bevételeinek alakulásában jelentős csökkenés indult el, amelyek 2010-ben már világosan látszóttak (KSH 2011: 9.).

2010-ben közel 65 ezer szervezet működött hazánkban, egyharmaduk alapítványként, több mint 50%-uk egyesületként, a nonprofit vállalkozások és a közala-

pítványok aránya 3% és 2%, a szakmai munkáltatói és munkavállalói érdekképvi-
seleteké 6% (KSH 2011: 9.) (2. táblázat).

2. táblázat: A nonprofit szervezetek száma és megoszlása jogi formájuk szerint, 2009

Jogi forma	A szervezetek	
	száma	megoszlása %
Alapítvány	22122	33,4
Közalapítvány	1545	2,3
Egyesület	35743	54,1
Köztestület	324	0,5
Munkavállalói érdekképvi- selet	1332	2,0
Szakmai, munkáltatói érdekképvi- selet	2741	4,1
Nonprofit gazdasági társaság	2199	3,3
Nonprofit intézmény	37	0,1
Egyesülés	102	0,2
Összesen	66145	100,0

Forrás: Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2009: 30.

A szférában mindig is a civil jelleg dominált, a szervezetek 90 %-a klasszikus civil szervezetként működött, ugyanakkor megfigyelhető a KSH által szerkesztett gene-
rációs alszektorokat bemutató táblázat alapján, hogy míg a civil szervezetek aránya közel azonos a vizsgált időintervallumokban, addig az érdekképvi-
seletek aránya folyamatosan csökkent, a „félállami” szervezeteké nőtt (3. táblázat).

3. táblázat: A nonprofit szervezetek megoszlása alapításuk ideje szerint, %

	Klasszikus civil szervezetek	Érdekképvi- seletek	Egyéb nonprofit szervezetek
2005-2009	88	4	8
2000-2004	88	5	7
1995-2000	86	6	8
1990-1994	86	12	2
X-1989	90	9	1

Forrás: Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2009: 28.

A tevékenységi területeket nézve a szervezetek 55%-a négy területen tevékenyke-
dik: szabadidő és hobbi, oktatás, sport, valamint kultúra. A szolgáltatások terén mű-
ködő szociális, egészségügyi és kutatási célú szerveződések száma az utóbbi évek-
ben nőtt, de a szektor szolgáltató jellege még nagyon gyenge lábakon áll. 2009-ben
leginkább a szakmai, gazdasági érdekképvi-
seletek száma csökkent, ami rossz hatás-
sal volt a tevékenységi struktúrára, amely még ma is a szabadidő szervezésére sza-
kosodott leginkább (KSH 2009: 26.).

Területi, települési sajátosságok

A társadalom életében, a településhálózat minden szintjén kiemelkedő szerepe van a nonprofit szektor szerveződéseinek, számuk, szerepük, tevékenységi területük jól jelzi a helyi társadalom aktivitását, fogékonyságát a lokális problémák megoldására, kezelésére. Működésükkel csökkenthetik az egyes településtípusok közötti társadalmi, gazdasági különbségeket, ellensúlyozzák az ebből adódó hátrányokat (Ká-kai 2009). A magyar nonprofit szektor településtípus szerinti sajátosságai – Budapest és vidék, város és község dichotómia – nagyon korán kirajzolódtak, élesen leképezték és ma is jelzik az egyre inkább mélyülő területi, települési különbségeket. A rendelkezésre álló statisztikai adatok idősorainak vizsgálata bemutatja a szektor területi, települési sajátosságait, illetve egy adott terület gazdasági fejlettsége, potenciálja és a nonprofit szervezetek közötti párhuzamot. A szektorban tapasztalt gyors számbeli gyarapodás, majd a lassú intenzív fejlődés nem egyforma mértékben érzékelhető az ország különböző területi egységeiben, településtípusaiban.

A területi jellemzőket vizsgálva elmondható, hogy ma a települések 9%-ában nincs szervezet, 10%-ában egy szervezet működik, mindegyikük aprófalú. A társadalmi szerveződések településtípus szerinti eloszlása közel egyenletes, a különbségek csak a szervezeti formák tekintetében mutathatók ki. Budapesten az átlagosnál magasabb az adománygyűjtő alapítványok aránya, amely a források közelségével magyarázható, de kiugróan magas a nonprofit intézmények és az egyesületek száma. A közalapítványok gyakori előfordulása a községekben figyelhető meg, ennek célja a deficit önkormányzatok forrásainak bővítése. Az egyesületek megoszlása képezi le leginkább a népesség település szerinti arányait. A köztisztviselők a községek és kisvárosokra jellemzők, míg a nonprofit vállalkozások elsősorban a megyeszékhelyekre és a fővárosra (KSH 2009: 30.).

A különböző szervezeti formák területi aspektusai is megváltoztak a rendszerváltás óta. Az alapítványokra minden régióban a „relatív diffúzió” jellemző. A 1990-es évek elején a fővárosban és a Dél-Dunántúlon jött létre a legtöbb szervezet, addig napjainkra Budapest után Észak-Magyarország, Észak-Alföld és Dél-Alföld következik. Míg a Dunántúlon a településformák közötti eloszlás közel egyenletes volt, addig az Alföldön inkább a megyeszékhelyek és a városok lakossága hozott létre alapítványokat, a falvakra ez nem jellemző. A közalapítványok a Dunántúlra jellemzőek, leginkább az aprófalvas térségekre. Az egyesületek regionális megoszlása nagyobb eltéréseket mutat, mint az alapítványoké. Amíg a Dunántúlon található az összes egyesület egyharmada, addig az Észak-magyarországi régióban csupán egytizede. 2009-ben a nonprofit szervezetek egyharmada a Közép-Magyarországi régióban működött, de kiemelkedő adatokkal bír a három dunántúli régió is, melyek együtt tesznek ki annyi szervezetet, mint a Központi régió egy-egy. A két alföldi régióban összpontosul a szervezetek egyötöde, Észak-Magyarországon a 12%-a (KSH 2009: 33.).

4. táblázat: Nonprofit szervezetek sűrűségi mutatói megyék és régiók szerint, 1993, 1999, 2009

Főváros, megye, régió	1993		1999		2009	
	Szervezetek megoszlása (%)	Ezer lakosra jutó szervezetek száma (db)	Szervezetek megoszlása (%)	Ezer lakosra jutó szervezetek száma (db)	Szervezetek megoszlása (%)	Ezer lakosra jutó szervezetek száma (db)
Budapest	28,2	4,9	27,1	7,1	17,2	9,4
Pest	6,4	2,3	7,3	3,4	12,3	5,6
Közép-Magyarország	34,6	3,6	34,2	5,8	29,4	7,8
Fejér	3,2	2,6	2,9	3,3	4,3	5,3
Komárom-Esztergom	3,0	3,3	2,8	4,4	3,1	5,0
Veszprém	4,4	4,0	4,6	5,9	3,6	7,9
Közép-Dunántúl	10,6		10,3	4,5	11,0	6,1
Győr-Moson-Sopron	4,1	3,4	4,0	4,1	4,5	5,9
Vas	2,7	3,4	2,8	5,1	2,6	6,8
Zala	3,5	4,0	3,6	5,3	2,9	7,1
Nyugat-Dunántúl	10,3		10,4	5,1	9,9	6,5
Baranya	4,4	3,7	3,9	4,7	3,9	7,0
Somogy	4,6	4,7	4,2	6,0	3,2	7,5
Tolna	1,9	2,6	2,5	4,9	2,3	7,2
Dél-Dunántúl	10,9		10,6	5,2	9,5	7,2
Borsod-Abaúj-Zemplén	5,0	2,3	5,8	3,8	6,9	6,0
Heves	3,1	3,3	3,2	4,8	3,1	6,8
Nógrád	2,4	3,7	1,7	3,7	2,0	6,6
Észak-Magyarország	10,5		10,8	4,1	12,1	6,3
Hajdú-Bihar	4,0	2,5	4,4	3,9	5,4	5,7
Jász-Nagykun-Szolnok	3,9	3,2	3,6	4,2	3,9	4,9
Szabolcs-Szatmár-Bereg	3,7	2,3	3,8	3,2	5,6	4,9
Észak-Alföld	11,6		11,8	3,7	14,9	5,2
Bács-Kiskun	4,6	3,0	4,4	4,0	5,3	5,4
Békés	3,5	3,0	3,6	4,4	3,7	6,2
Csongrád	3,4	2,7	3,8	4,4	4,2	6,3
Dél-Alföld	11,5		11,9	4,2	13,2	5,9
Összesen	100,0	3,4	100,0	4,8	100,0	6,6

Forrás: Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1993, 1999, 2009

Megyei megoszlás alapján a legtöbb szervezet a fővárosban és Pest megyében végezte munkáját, de kiemelkedik Borsod-Abaúj-Zemplén és Hajdú-Bihar is. A legkevesebb szervezet Tolna, Nógrád és Komárom-Esztergom megyékben működik. Azonban csupán a szervezetszámokat figyelembe véve torz képet kapunk a szektor jellegzetességeiről, pontosabb adatokkal számolhatunk, ha figyelembe vesszük egy-egy területi egység népességszámát is. Kiemelkedően magas az ezer lakosra jutó szervezetek száma Veszprém, Somogy, Zala megyékben, ellenkező tendencia jelenik meg Komárom-Esztergom, Jász-Nagykun-Szolnok és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben. A szervezetek területi elhelyezkedésére és lakosság számára vonatkozó adatok azt mutatják, hogy nonprofit szervezetek nagyobb számban koncentrálódnak

nak a fővárosban és a három dunántúli régióban, mint az északi országrészben és az Alföldön. Ez leginkább a régiók eltérő társadalmi, gazdasági helyzetére, történeti és kulturális hagyományaira vezethető vissza, valamint fontos az állami szektor támogatókészsége is az adott területi egységben (KSH 2009: 33.).

Gazdasági háttér

A nonprofit szervezetek 90%-ának volt bevétele 2010-ben, melynek területi eloszlása esetében csökkent a főváros koncentrációja, de még ennek ellenére is változatlanul magas a budapesti szervezetek részesedése. A hagyományos szerepkörököt ellátó szervezetek (szabadidő, hobbi, kultúra) bevétele változatlanul alacsony, javult viszont a gazdaság, a környezet, a településfejlesztéssel foglalkozó társadalmi szerveződések pénzügyi helyzete.

A gazdasági válság hatására átalakulóban van a szektor bevételi szerkezete, folyamatosan csökken az államtól származó források mértéke, nőtt a magántámogatások aránya, amelyet a külföldről érkező források növekedése biztosít. Ennek legfőbb oka, hogy a kedvezőtlen pénzügyi környezetben a szervezetek tudatosabban pályáznak, és az évek során javult a pályázatok kihasználása is (KSH 2011: 90.).

A pályázati források esetében jelentős törvényi változás is történt a 2011-es év végén. A Nemzeti Civil Alapot a Nemzeti Együttműködési Alap váltotta fel, amelyet több tekintetben bizonytalanságot és változást hozott a társadalmi szerveződések életében: csökkenő civil kontroll és állami támogatás, erősödő politikai befolyás, közhasznúsági kategória változása.²

A rendkívüli gazdasági helyzet hatására a szervezetek igyekeznek belső forrásait növelni, szolgáltató tevékenységek irányába nyitni, több lábon állni és így átveszteni a válság időszakot, amely minőségi változást is hoz a szférán belül.

Humán erőforrás

2009 és 2010 között közel 10%-kal növekedett a munkavállalók száma a szektorban. A főállásban, teljes munkaidőben foglalkoztatottak száma 2010-ben elérte a 96 ezer főt, a munkavállalók 70%-a nonprofit vállalkozásoknál, 13%-a egyesületnél, 12%-a magán- és közalapítványnál dolgozott. A fizetett alkalmazottak kétharmada a fővárosban és a megyeszékhelyen működő nonprofit szervezetnél tevékenykedett, több mint fele felsőfokú végzettségű és nő, magas a nyugdíjasok száma is. Az önkéntes segítők becsült száma 418 ezer volt 2010-ben, akik 53 millió munkaórát dolgoztak az évben, amely 25 ezer főállású foglalkoztatott munkaidejének felel meg (KSH 2011: 90.).

² A Civil Törvény 2012. január 1-jén lépett életbe. 2011 CLXXV-es számú törvény az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, a civil szervezetek működéséről és támogatásáról.

Összegzés

Napjaink civil társadalma rengeteg kihívással és nehézséggel néz szembe: jelentősen megváltoztak a gazdasági és társadalmi feltételek, a jogi környezet gyorsan változik, így nehezen követhető. A szervezetek többségének működési problémái vannak. Az egyetlen lehetőség a túlélésre a szektor előnyeinek a kihasználása és a szolgáltatásbővítés lehet.

Hivatkozott irodalom

- KÁKAI LÁSZLÓ (2009): Civil szervezetek regionális összefüggései. *Civil Szemle* 6 (1–2), 130–145.
- KUTI ÉVA (1991): A nonprofit elméletek tanulságai és a nonprofit gyakorlat lehetőségei Magyarországon. *Közgazdasági Szemle* (1), 18–30.
- KUTI ÉVA (2008): Stratégiai cselekvésen innen, illúziókon túl. Régi problémák és új kihívások Magyarország civil társadalmában és nonprofit szektorában. *Civil Szemle* 8 (4), 5–43.
- KSH (2011): A nonprofit szektor legfontosabb jellemzői 2010-ben. *Statistikai Tükör* 5 (90), 3.
- Nonprofit szervezetek Magyarországon (Társadalomstatistikai Közlemények) 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.